

הרב אליהו סולוביציק

רחם מלאכותי וסברא תורנית

מאמר ביקורת על קונטרס רץ כצבי - "השפעת רחם מלאכותי על יחוס בתרומת ביצית" מאת הרב צבי ריזמן, אלול תשע"ו

הרב צבי ריזמן מלוס אנג'לס הפיץ בימים אלו (אלול תשע"ו) קונטרס בשם רץ כצבי - השפעת רחם מלאכותי על יחוס בתרומת ביצית. הקונטרס בא כהמשך לספרו 'רץ כצבי - פוריות בהם מקיף את השאלות ההלכתיות והאתיות הנובעות מההתפתחות המדעית והטכנולוגית בתחום הפוריות. הספר כולל אסופה מהמקורות שנכתבו עד היום, ובנוסף קיים שם התכתבות עם כמעט כל גדולי הזמן בסוגיות חמורות אלו.

הקונטרס החדש בא בעקבות התפתחות מדעית שפורסמה לאחרונה, שיש בה להשפיע לדעתו של הרב ריזמן על שאלה הלכתית בדיני יוחסין. הנידון הוא בהליך הנקרא בשם "פונדקאות" שבו נלקח זרע של גבר עם ביצית של אישה ומופרים יחד בתהליך הידוע בשם IVF ואח"כ שותלים את הביצית המופרית אצל אשה אחרת והיא זו שמולידה את הוולד והשאלה היא מי האם? ממי שנלקחה ממה הביצית, או זו שהרה והולידה את הוולד?

א) תמצית תוכן דברי הרב ריזמן בקונטרס הנ"ל

א: פסקי הרבנים מבוססים על סברות לא מכריעות

"הקושי במתן התשובה וההכרעה לשאלות אלו, נובע בעיקר בשל העובדה שמציאות מיוחדת זו לא היתה קיימת בזמן התלמוד ורבותינו הראשונים... וכפי שכתב ידידי רבי משה שטרבוך... יש לדעת שכל הכרעות הפוסקים בעניין הפונדקאות אינם אלא מסברא, ואין ראיותיהם או סברותיהם מכריעות"

ב: זוהי הסיבה שרבנים שינו את דעתם במשך הזמן

"ככל הנראה, כתוצאה מכך שהפסיקה בנושא זה מושתתת על אדני הסברא, גרמה גם לשינוי בדעתם של חלק מהפוסקים, שבהתחלה נטו לצד אחד, ולבסוף פסקו אחרת"

ג: כאשר הרבנים התוודו למושגי DNA שינו את דעתם

"ברצוני להצביע על דבר נוסף, בזהירות ובהסתייגות. מעיון בפסיקה ההלכתית הכתובה בנושא, ושמיעת הוראות שנאמרו בעל פה ליחידים ממקורות מוסמכים, מתקבל הרושם שאם ננתח את הדעות השונות לפי התקופה בהם נאמרו, נגלה כי בשנים הראשונות... הנטייה הרווחת היתה שאי אפשר לקבוע בפסקנות מי היא האם, או שהפונדקאית היולדת היא האם, אך לביצית לא יחסו כל חשיבות. ברבות השנים, ובפרט בשנים האחרונות, **שיש מודעות רבה יותר למשמעות המטען הגנטי DNA כגורם מכריע בדיני יוחסין**, (הדגשה שלי) נטו רוב הפוסקים להכריע שבעלת הביצית הנותנת את המטען הגנטי של הוולד היא האם."

ד: כאשר יפתחו רחם מלאכותי, כולם יסכימו שאין לפונדקאית משמעות ליוחסין.

"בחודשים האחרונים התבשרנו על התפתחות רפואית חשובה ועל פיה חשבתי להציע לפני היושבים על מדין ותלמידי החכמים **סברא מתוך המציאות** (הדגשה במקור). ...ביום שבו "יוולד" תינוק שלא גדל מעולם ברחם של אם אנושית אלא במעבדה, לאחר הפריית ביצית וזרע, וכי יעלה על לב מאן דהוא להסתפק מה ייחוסו, ולחשוב שהוא מיוחס אחרי האינקובאטור..."

פשוט לכל בר בי רב, שמאחר ולפנינו אשה אחת בלבד, נותנת הביצית שהיא היחידה ששותפה ביצירת הוולד, והמשך התהליך דהיינו ההיריון נעשה באמצעים מלאכותיים, הרי שאין כלל ספק למי לייחס את הוולד, ובוודאי שבעלת הביצית היא האם, ואם נמשיך שלב אחד הלאה נוכל להסיק שמכיוון שיש תחליף מלאכותי לאשה שברחמה התפתח וגדל הוולד, גם אם במציאות הוולד התפתח ברחם טבעי ולא באופן מלאכותי, אין זה קובע כלל לדיני יוחסין, שהרי ניתן לעשות את התהליך גם באמצעים מלאכותיים"

(ב) ביקורת על התפיסה שפיתוחים טכנולוגיים הם התפתחות וקידמה

הרב ריזמן מתייחס בספונטניות למהפכות הרפואיות בתחום יצירת רחם מלאכותי, כהתפתחות חיובית ומתקדמת. הנה חלק מלשונותיו: "התבשרנו על התפתחות רפואית חשובה" ... "נדמה כי אנו מתקרבים ליום בו חלום זה יהפוך למציאות" ... "כאמור בדור האחרון נוכחנו לראות במו עינינו, כי ההתפתחות המדעית, הפכה בסייעתא דשמיא חלומות רבים למציאות הנעשית דבר יום ביומו ואין כל ספק כי היום שבתו נתבשר על לידת תינוק מסוג זה, קרובה מתמיד"

אני מניח שהסיבה שהרב ריזמן רואה בחיוב פיתוח רחם מלאכותי, הוא מהעובדה שפיתוחים אלו עונים על צורך אנושי, לאותם נשים שלא יכולים לשאת עובר ברחמם. אבל צרתה בצידה, ואין אפשר להתעלם ממנה. הפיתוחים בתחום הפוריות המלאכותית יש בה פוטנציאל של הרס התא המשפחתי על כל המשתמע מכך. אל לנו לשכוח את דברי הרמב"ם במו"נ והרמב"ן בפירושו על התורה שטעם איסור אשת איש הוא שלא יהיה מי שיקח אחריות על הוולד. אף שבאגרות משה דחה את הטעמים האלו מהלכה למעשה, אבל דבריהם כשלעצמם חיים וקיימים. עובדה היא גם שבמדינות המתוקנות, מגבילות את המחקר בתחומי הפוריות המלאכותית, מחשש להיווצרות תוהו ובאו מוסרי ואנושי.

כדוגמה אפשר להביא את הניתוחים לשינויי מין עבור טְרַנְסְגֵ'נְדֵרִים, שחשים עמוק בלבם זהות למין השני, וסובלים מאד עקב כך, והניתוח לשינויי אברי המין מאפשר להם לחוש בנוח עם עצמם. האם יש מי שרואה את ההתפתחות המדעית המאפשרת ניתוחים אלו כחיובית וכסייעתא דשמיא?

ככלל לא חייבת להיות זיקה בין התפתחות הידע המדעי, לבין התפתחות טכנולוגיות בעקבות הידע המדעי. התקדמות הידע האנושי הוא תמיד ברכה, לפחות למי שהידע האנושי והבנת העולם הוא ערך עליו בעיניו. ולא שהידע המדעי נקי מהשפעות שליליות, והרמב"ם כידוע, בעקבות אריסטו, מנעו את הידע המדעי של זמנם מלהגיע להמוני העם, וזה עניין בפני עצמו. אבל השימוש הטכנולוגי בעקבות הידע המדעי, אין לו כל ערך בפני עצמו ועליו להיבחן אך ורק על פי תרומתו לבני אדם, פיזית, נפשית ורוחנית.

השימוש בטרמינולוגיה חיובית כמו: התפתחות מדעית, התקדמות, ניסיונות שהצליחו וכדומה, שייכים ללקסיקון של המדענים, ו/או עיתונאים שהם בעלי אינטרסים, צרים ממוניים, או רחבים מכח השקפת עולם כלשהו, אבל אין להם דבר עם המציאות ובאותה מידה אפשר להתנסח במונחים שליליים: התדרדרות מדעית, נסיגה, ניסויים נפשעים, וכדומה.

אך כאשר הידע המדעי נצרך למחקרים הכוללים ניסויים בבני אדם, כדי לאשש או להפריך תיאוריות מדעיות, כאן נכנסים לקונפליקט בין "ערך הידע" לבין "הנזק לבני אדם העלול לצאת מהמחקר" ובכך עוסקים בוועדות האתיקה ברחבי העולם. אבל לא עולה על הדעת לקדש את הפיתוחים הטכנולוגיים כערך בפני עצמו.

(ג) התעלמות מדברי רבי מנדל שפרן

בעמוד ג בקונטרס מביא הרב ריזמן את הכרעת דעתו של רבי מנחם מנדל שפרן: "שההריון קובעת את האמהות ולא זו שנתנה את הביצית". בהמשך בעמודי המקורות, הוא מביא צילום של עמוד אחד מתשובתו של הרב שפרן מקובץ עטרת שלמה, ומתעלם מתוכן דבריו שיש בהם הסתכלות מעמיקה לתפיסה של יוחסין.

מפני חשיבות הדברים אציג כאן את תוכן דבריו הרב שפרן בתשובתו (ראה בנספח את כל התשובה), מתוך אספקלריה אישית.

תחילה מצביע הרב שפרן על הצורך בשינוי הטרימינולוגיה שיש בה כידוע השפעה תת מודעת על העמדות כלפי המציאות המשתקפת באותן מונחים. המונחים "בעלת הביצית" ו"פונדקאית" נועדו לדברי הרב שפרן לשרת את התפיסה של אנשי המדע, הנותנים בכורה למי שנתנה את הביצית. הרב שפרן תובע להשתמש בדיונים ההלכתיים במונחים סתמיים, האשה שנתנה את הביצית, האשה שבגופה התקיים ההריון והלידה.

בהמשך מעיר הרב שפרן שלא נחשוב שבאם אנו נותנים את הבכורה למי שנתנה את הביצית - מכח ההנחה שמקור ה-DNA קובע את היוחסין, חסלנו את מורכבות שאלת היוחסין. שכן כאשר יחברו ביום מן הימים (וזה קורה כבר היום באופן חלקי) קטעי DNA זכרי מכמה אנשים ונשים, וכן את גרעין התא של הביצית יחברו מקטעי DNA של תאים מכמה אנשים ונשים, האם יהיה לוולד כמה אמהות וכמה אבות שחלק מהאבות הם נשים, וחלק מהאמהות הם גברים?

הרב שפרן (שאינו חשוד בעם-ארצות מדעית) קובע שהחשיבה של יוחסין אינה פועל יוצא של הביולוגיה. היא אינה מנותקת ממנה, אבל יש לה מערכת משקלים עצמאית. הנה הוא מביא לדוגמא, עבד אין לו יחס לאביו ולא לאמו, וגוי שבא על בת ישראל אינו אביו, אף שלכל אחד סיבה משלו, הרי לנו שליוחסין מעמד משלו ואינו תוצאה של הביולוגיה.

ממקום זה קובע הרב שפרן, שבמקרה של שילוב קטעי דנ"א של גברים ונשים כנ"ל, לעולם לא נייחס זכר כאם, ונקבה כאב.

מצויד בעמדה זו של מעמד מיוחד ליוחסין בנפרד מהביולוגיה, מרשה לעצמו הרב שפרן לקבל כעובדה שיתכנו ילדים שלא יהיו מיוחסים לאב ו/או אם. הכרעה נוספת אליה מגיע הרב שפרן הוא שאין אם בלי הריון, ויש אם בלי ביצית. ומכאן, שבמקרה של אשה שנתנה ביצית, ואשה שנשאה את הוולד ברחמה והולידה אותו, הפונדקאית היא האם.

כעת נחזור לסברא מתוך המציאות, נשוא הקונטרס של הרב ריזמן. אפשר לקבוע בוודאות שעובדת הרחם המלאכותי אינה משפעה כהו זה על דעתו של הרב שפרן. ובמקרה של רחם מלאכותית, לדעתו של הרב שפרן, לוולד הזה אין אם, כשם שהוא קובע שלכולי עלמא, שכאשר יחברו חלקי דנ"א מכמה גברים ונשים, לא יהיה לוולד לא אב ולא אם.